

Kızılderililer ve Türklerde tıp uygulamaları

Prof. Dr. Akif Tan

1961'de Ankara'da doğdu. 1985 yılında Gülhane Askeri Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1990'da GATA Genel Cerrahi AB Dalı'nda uzmanlık eğitimi aldı. 1996 yılında GATA Genel Cerrahi Ana Bilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak göreve başladı. 2002 yılında doçent oldu ve 2004 yılında Kıdemli Albay olarak emekliye ayrıldı. Uzun yıllar Özel İstanbul Medipol Hastanesi Genel Cerrahi Kliniğinde çalışan Tan, halen Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Anabilim Dalında görev yapmaktadır. Dr. Tan evlidir ve 2 çocuk babasıdır.

İlkemizde yaygın bir şekilde Türklerle Kızılderililerin akraba oldukları, aynı soyağacından geldikleri yönünde bir anlayış vardır. Her ne kadar antropolojik açıdan böyle bir soy ağacı mümkün görünmese de Kızılderililerin Kuzey Amerika kıtasına Asya kıtasından, Bering Boğazı'ndan geçerek yerleşmeleri Asyalı bir kavim olarak Türklerle akraba olabileceklerini de düşündürmektedir. Üstelik Kızılderili olarak adlandırdığımız Amerika kıtasının arkaik yerlilerini; yaşantıları, inançları, Avrupa kıtasından gelen yeni istilacılara karşı verdikleri mücadele nedeniyle kendimize yakın hissederiz. Acaba bu genel görüşün altında antropolojik, kültürel, sosyal bir gerçeklik var mı? Bu soruyu cevaplandırmak için şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Her iki toplumdaki neolitik dönemdeki yani Amerika kıtasına erken yerleşme dönemindeki uygulamalarını inceler, özellikle tıp uygulamalarını gözden geçirirsek benzerlik ya da farklılıklar bulabiliriz. Bilindiği gibi 5 milyon yıl önce Afrika'da görülmeye başlayan hominidler (insanimsı), Afrika'dan Ortadoğu'ya, Avrupa ve Asya'ya ilk defa yaklaşık 900 bin yıl önce "homo erectus" olarak buzul çağının ilk çeyreğinde geçmişti. Bu yayılda henüz Amerika ve Avustralya kıtalarına bir geçişe ait izlere rastlanmamış yani göç dalgası yakın çevrede kalmıştır. Daha sonra 200 bin yıl önce "homo sapiens" olarak Afrika'dan

ikinci büyük çıkış yaşanmış ve bu büyük göçte Asya, Avrupa kıtalarına geniş bir yayılımın izleri bu gün antropolojik açıdan rahatlıkla izlenebilmiştir. Asıl büyük çıkış yaklaşık 70-80 bin yıl kadar önce gerçekleşmiş; Afrika'dan Avrupa'nın batısına, Güney Asya ve Endonezya'ya, Doğu Asya üzerinden Amerika'ya kadar ilerlemiştir. Amerika kıtasına bu geçiş yaklaşık 18-20 bin yıl önce buzul çağı sonlarında gerçekleşmiş, kuzeydeki yerleşimler çok kısıtlı kalırken güneye doğru ilerleyen göç, yaklaşık 11 bin yıl önce Amerika kıtasının tamamına ama özellikle de güneyine yayılarak sonlanmıştır. Bu göçlerdeki geçiş noktası olan Bering Boğazı, buzul çağı dönemlerinde deniz seviyesini alçak olması nedeniyle geçiş için daha uygunken 12 bin yıl önce buzullardaki büyük erime ile denizlerdeki 120 m'lik yükselme sonunda geçişleri engellemeye başlamıştır. Bu nedenle yaklaşık 40 bin ile 20 bin yıl önceye ait iki büyük geçiş, göç olduğu antropolojik ve arkeolojik çalışmalarda görülmektedir. Daha sonraki yıllarda da küçük çaplı geçişler olduğu, yapılan iskelet buluntularına ait genetik çalışmalar ve diş taramalarıyla günümüzde kabul edilmektedir. Neolitik öncesi gerçekleşen iki büyük geçişte avcı-toplayıcı olan topluluklar daha sonra güneyde yerleşik hayata geçerek kendi kültürlerini oluşturmaya başlamış, bu arada yeni gelen küçük göçlerle de Asya'daki neolitik kültürün etkisini hissetmişler hatta tekstil ve dokuma sanatından da

etkilenmişlerdir. Eskimo-Aleut ve Na-Dene Kızılderili kabilelerine ait iskeletlerin genetik incelenmesi ile 7500 yıl önce bu kıtaya geldikleri izlenmiştir.

Bu göçlerle taşınan, sadece genetik özellikler olmayıp yeni kültürler, yaşam biçimi ve en önemlisi de inançlar olmuştur. Belki de bu nedenle arkaik dönemlerin sık rastlanan yaygın inançlarından olan Şamanizm, öncelikle Asya kökenli olsa da Kuzey Amerika da yaygın olarak görülmektedir. Birçok antropolog bu nedenle Doğu Asya kavimlerinden olan Saka (Yakut) Türkleri ile Kuzey Amerika'da Eskimo ve Chukchee (Çukçi) gibi Kızılderili kabilelerinin şaman gelenekleri arasında benzerlikler olduğunu ortaya koymaktadırlar. Tıp uygulamalarını incelerken İslam öncesi Türk devletlerindeki yaygın inançların başında gelen Şamanizm'den bahsetmek uygun olacaktır. Gerçi Mircea Eliade'ya göre güneyli yaşam biçimlerinden kuzeye ve dünyaya yayıldığı düşünülen Şamanizm, her toplulukta farklı anlaşılıp farklı biçimlerde yaşanmıştır. Yani geniş bir kültür ve inanç yelpazesidir. Şaman geleneklerinin benzerliği, sadece dinsel bir inancın benzerliği olmayıp aynı zamanda hastaların iyileştirilmesi, ölüm karşısından insanın durumu, öbür dünya anlayışı açısından geniş bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Mircea Eliade çalışmaları; Türk ve Kızılderili Şamanlarının öbür dünyaya seyahat etmek, cennete

Hunlardan itibaren Türk topluluklarında sadece Şamanizm değil birçok farklı inanca da rastlanmaktadır. Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerinde ise Şamanizm tüm dini yaşayışı kapsar. Şamanların tabiatüstü güçleri olduğuna inanılır ve Şaman da bu gücü kendi kabilesindeki insanların ihtiyaçlarına göre kullanır. Türk topluluklarında daha çok bilgelik makamında bulunan şaman, Kızılderili topluluklarında aynı zamanda dinsel üstat ya da dini lider görünümündedir.

gitmek, göğe yükselmek gibi anlatımlarında ve ritüellerinde, uygulamalarda kullandıkları davulda, âlemler arasında seyahat etme gibi kavramlarda büyük benzerlikler bulunduğunu anlatmaktadır. Mekân değiştirme ve yeraltı dünyasına seyahat etme hatta gök katlarına çıkma gibi olaylar hem Alaska Kızılderililerinde hem de Yakut Şamanlarında ağırlıklı olarak görülür. Bu benzerliklerin yanı sıra her iki kültürde, hem şaman gelenekleri hem de Şamanizm'in toplumdaki yeri açısından önemli farklılıklar da vardır. Asya'daki bozkır ve göçebelik kültürü, Altaylar ve Yakutlarda özellikle Şaman inancı ve gelenekleriyle beraberdir. Fakat bu, Şamanizm'de Türk kozmogonisi esas itibarıyla "gök tanrı" ve "atalar kültü" ile sınırlanmıştır. Şaman inancına göre kâinat, üst üste katlardan oluşmakta (ışıklar âlemi), ayrıca aşağıya doğru da 9 kat bulunmaktadır ve insanlar bu ikisi arasında oturmaktadır. Türk ve Altay mitolojisinde Yaratıcı Tanrı olarak nitelenen Tengere Kayra Han, "göğün en üstünde oturur, 9 kızı ve 9 oğlu ile yaşamaktadır". Fakat Hunlardan itibaren Türk topluluklarında sadece Şamanizm değil birçok farklı inanca da rastlanmaktadır. Orhun Yazıtlarında sıkça geçen "yersu" tanımı diğer manevi kuvvetler anlamındadır. Tıpkı Hunlarda Göktürk ve Uygurlarda görülen dağ, orman, ağaç, ateş kültleri gibi. Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerinde ise Şamanizm tüm dini yaşayışı kapsar. Şamanların tabiatüstü güçleri olduğuna inanılır ve

Hunlardan itibaren Türk topluluklarında sadece Şamanizm değil birçok farklı inanca da rastlanmaktadır. Orhun Yazıtlarında sıkça geçen “yersu” tanımı diğer manevi kuvvetler anlamındadır.

Şaman da bu gücü kendi kabilesindeki insanların ihtiyaçlarına göre kullanır. Şamanın ruhanilik ve üstünlük sıfatlarına karşılık üfürükçü, büyücü, sihirbaz gibi görülmesine pek rastlanmaz. Türk topluluklarında daha çok bilgelik makamında bulunan şaman, Kızılderili topluluklarında aynı zamanda dinsel üstat ya da dini lider görünümündedir. Bu da Asya Türk Kavimlerinde dinsel inançların “totemist” ya da “puta taparlık”tan farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa özellikle kuzey Kızılderili kabilelerinde totemist bir inanç ağırlık kazanmaktadır.

Şamanların dinsel rollerini daha detaylandırmak mümkündür fakat şamanlar aynı zamanda insanlığın karşılaştığı ilk şifacılar hatta tabiplerdir. Peki, acaba şamanların hastaya karşı davranışlarında, yaklaşımlarında hastayı ele alışlarında da Kızılderili kabilelerle Türkler arasında fark ya da benzerlikler var mı? Günümüzde özellikle Kuzey Asya’da birçok topluluk hala Şaman geleneklerini ve binlerce yıldan gelen davranış ve inançlarını sürdürmektedir. Zeki Velidi Togan’da bu bölgelere seyahatinde günümüzdeki Şamanlarla olan gözlemlerini anlatırken, hastalandığında bir Şamanın kendisine yardımcı olduğunu ama ritüellerin uygulanmasında bir ara durarak “sen bize inanmadığın için ruhlar gelmiyor ve tedavi edemiyorum” dediğini anlatır. Yani aslında Şaman tıbbında şifaya giden yol inançla başlar. İslam öncesi Türklerde de bu Şaman

tıbbi uygulamalarında, “Osokso” denilen Şamanlar fıtıklarda manipülatif tedavi yöntemlerini kullanmışlardır. Yine bu tür masaj ve ovma teknikleri sırt ve göğüs ağrılarının tedavisinde kullanılırdı. Bitki köklerinden yapılan sıvı ve katı ilaçlar içirilir ya da merhem olarak sürülerek kullanılırdı. Şaman rahipliği, doktorlukla birlikte kabul edilir ve babadan oğula geçerdi. Tüm dünyadaki yaygın Şaman anlayışında olduğu gibi Türklerde de ilk şifacılar, en eski bilinen şifacılar Şamanlar olmuşlardır.

Bu yönleriyle Amerika kıtası yerlileriyle oldukça fazla benzerlikler bulunmakta, ritüellerin ritimli uygulanması, davul ve animistik özellikleri, mistik detayları hem Türk topluluklarında hem de diğer Asya kavimlerinde görülenlerle benzerlik göstermektedir. Buna karşılık, bitkilerin kökleri ya da yapraklarından sıkça faydalanırken, kaynatılarak dumanından faydalanmak hatta terleme çadırları gibi Amerika’daki yerli kabileler özgü farklı özelliklerde ortaya çıkmaktadır. Daha etkili olarak görülen farklılık Kızılderililerde tüylerin görülmesi ve şifasına olan detaylı ve önemli ağırlıktır. Özellikle tütün sadece bu kıtada dumanıyla, yapraklarıyla şifa amaçlı çok ciddi bir şekilde binlerce yıl kullanılmıştır. Tüyley, Antik Mısır’da da kullanılmış, özellikle beyaz tüy, tanrıça sembolü olarak vurgulanmıştır. Bu kültürel anlamda, hafiflik, temizlik, uçma ve yükseklik gibi simgesel anlatımlar için kullanılmasının dışında Kızılderililerde

hem inancın sembolize edilmesinde, İnka ve Mayalarda kabile liderlerinin bol tüylü kıyafetlerle sembolize edilmesi yani önemli bir ifade olarak kullanıldığı da görülmektedir. Kartal tüyünün Asya Şamanizm’inde, Hititlerde kullanılması, Çin mitolojisinde “göğe çıkma”, “sonsuzluk” anlamında kullanılması gibi örnekler bize birçok toplumda hem Şaman kültürü hem de bu kültürün dışında da kullanıldığını göstermektedir. Kızılderililerde ise bu kullanım çok daha abartılı olarak bulunur. Yine Kızılderililerde kullanılan tütün sadece kıtaya özgün olması nedeniyle kullanılmıştır. Bu kullanımın basit bir yerel bitkiden farklı olarak ciddi bir ritüel anlamının olması da şaman geleneğinin Kızılderili farkıdır.

Kuzey Amerika yerlileri arasında binlerce yıl yazılı hale getirilmeden yaklaşık 2 binden fazla kabile tarafından dini ve tıbbi amaçlı bu gelenekler uygulanmış, sadece “Cherokee”ler tarafından yazılı hale getirilmiştir. Bilindiği gibi Türklerde de ilk yazılı tıp metinleri Uygurlarda görülmektedir. “Turfan Seferleri” esnasında kayda geçirilmiş bu yazmalar Uygur harfleriyle yazılmış tek tıp metni olmanın yanı sıra tarihteki en eski Türk tıp uygulamalarını anlatan metinlerdir ve İbni Sina’nın *El-Kanun fi’l-Tib* kitabına kadar önemini korumuştur. Bu yazmalarda; baş ağrılarından, göğüs ve nefes hastalıklarından, göz, kalp ve deri hastalıklarından ve bu hastalıkların tedavilerinden detaylı olarak bahsedilmekte hatta guatr

hastalığı ve Türkçedeki adı ile “buk”, “bukuk” hastalığından söz edilmektedir. Bu metinler ve eski dönem uygulamaları ile Türklerde tıbbı bakıldığında aslında toplumda sağlığa verilen önemin çok ağırlıklı olduğu, sadece hastalık ve kötü ruh kavramlarıyla değil “sağlıklı beden” “sağlıklı insan” kavramlarını toplumun genel değer yargısını da belirlediğini söylemek mümkün olur.

Şaman gelenekleri arasında; Kızılderililerde kötü ruhların hastalığa neden olacağına, bitkisel ve hayvansal ruhların ise (deri ve kürk kullanımı) Şaman şifacının eliyle tedavisine vesile olacağına inanılmaktadır. Bu amaç için davullar, kemikler, danslarla yapılan tedavilere daha dinsel bir tema kazandırılmaktadır. Türklerde ise sağlığa yapılan vurgudan ve sağlığın tıbbi öne çıkarmasından dolayı, mistik olmaktan çok rasyonel anlam taşıyan uygulamalar görülmektedir. Tedavilerde de büyük benzerlikler olmasına karşın; -Turfan metinlerinde görüldüğü gibi- daha rasyonel bir tıp anlayışı, hastalıkların tanımlanması, tedavide dozlardan, merhem ya da ilaç uygulamalarından bahsedilmesi, çevre temizliği, beslenme, perhiz gibi pozitif tıp uygulamalarının ağırlık kazanması iki kültürün arasında inanç ve bakış tarzında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Amerika’daki yerli halkın binlerce yıllık uygulamalarında özellikle doğuştan gelen hastalıklar (kongenital) tedavilerin dışında tutulmuş, bu konuda hastalara

da bunun kaderi olduğunu anlaması vurgulanmıştır. Bu yönüyle Kızılderililerde farklı bir anlayış, kongenital hastalıklara farklı bir bakış olduğu görülmektedir. Yine Kızılderililerin iyi olmak, bireylerin kendileri ve toplumla olan ilişkilerinde denge kurabilmek için kullandıkları binlerce yıllık “terleme çadırları”; Finlandiya saunasına, Eskimo igolarındaki terleme havuzlarına, Keltlerdeki terleme odalarına, Japonların törensel banyolarına, Sicilya ya da Eski Yunandaki buhar banyolarına benzese de bir ana rahmi ve yeniden doğumu sembolize etmesi ve bu anlamda kullanılması ile diğerlerinden ayrılır. Sadece hastalıktan kurtulma ve şifa amaçlı değil yeniden doğmak gibi çok daha bütüncül bir amaca yöneliktir.

Bir Asya kavmi olarak Türklerle, bu yoldan Amerika kıtasına geçmiş olan Kızılderili kabilelerinin tarih öncesi uygulamaları, Şaman gelenekleri nedeniyle büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Hastaya bakışta ritüellerin uygulanmasında benzerlikler görülürken, özellikle yazılı tarih (Uygurların Turfan yazmaları ve Kırgızların Manas Destanı) ve kayıtlar incelendiğinde sağlığa bakışta, tedavilerin detayında ve mistik uygulamalarda farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Bu da Kızılderililerin Türk olmaktan çok Kuzey Asya üzerinden Amerika kıtasına yerleşmelerinin, daha sonra da bu tür geçişlerin devam etmesinin aynı tarihsel süreçte diğer topluluklarla benzer özellikler göstermesindenir denilebilir.

Bir Asya kavmi olarak Türklerle, bu yoldan Amerika kıtasına geçmiş olan Kızılderili kabilelerinin tarih öncesi uygulamaları, Şaman gelenekleri nedeniyle büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Hastaya bakışta ritüellerin uygulanmasında benzerlikler görülürken, özellikle yazılı tarih (Uygurların Turfan yazmaları ve Kırgızların Manas Destanı) ve kayıtlar incelendiğinde sağlığa bakışta, tedavilerin detayında ve mistik uygulamalarda farklılıklar olduğu gözlenmektedir.